

ГРАМАТИКА ЄВРОПЕЙСЬКИХ МОВ У СИНХРОНІ ТА ДІАХРОНІ

УДК 811.161.2'36
ББК 81.2Укр-3

ТЕНДЕНЦІЇ ДО СИНТЕТИЗМУ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ (кінець XX – початок XXI ст.)

ТАРАНЕНКО О.О.

Інститут мовознавства імені О.О. Потебні НАНУ

У статті аналізується явище активізації в українській літературній мові новітнього періоду тенденцій до синтетизації її структури на різних мовних рівнях. При цьому відзначено дію таких чинників, як а) демократизація та лібералізація мовної діяльності суспільства, б) впливи мовної глобалізації, в) посилення національно-прескриптивних тенденцій у її коригуванні, а також певною мірою г) посилення присутності “жіночого фактора” в суспільному житті.

Ключові слова: сучасна українська літературна мова, аналітизм, синтетизм, прескриптивні тенденції в українській мові.

The article focuses on a phenomenon of activation in the Ukrainian literary language of the modern period of tendency towards synthetization of its structure at different language levels. The following factors are noted to be efficient: a) democratization and liberalization of linguistic activities of a society, b) influence of linguistic globalization, c) strengthening of nationally prescriptive tendencies in its development and to some extent d) strengthening of a “female factor” in social life.

Key words: modern Ukrainian standart language, analytism, synthetism, prescriptive tendencies in the Ukrainian language.

У комплексі актуалізованих процесів на різних рівнях сучасної української літературної мови в межах обстежуваного періоду досить помітно увиразнилися вияви структурних тенденцій найзагальнішого характеру – як до аналітизму, так і, навпаки, до синтетизму. Якщо тенденції до аналітизації, що мають помітно ширший діапазон вияву в структурному розвитку сучасних слов'янських мов і, відповідно, привертають до себе значно більшу увагу з боку дослідників, активізувалися насамперед у загальному контексті а) демократизації літературних мов і лібералізації в підходах мовних спільнот до користування ними та б) процесів мовної глобалізації (під впливом в основному англійської мови), то тенденції до структурної синтетизації, у виявах яких українська мова демонструє помітну специфіку на загальнослов'янському тлі, пролягають переважно в загальному руслі дальшої “націоналізації” української мови під впливом прескриптивно-пуристичних чинників; у деяких випадках (разом з дією попереднього чинника) це також вплив конкретніших соціальних моментів – посилення “жіночого фактора” в суспільному житті (див. випадки на зразок *президентка*, *слідча*). Комплекс тенденцій цього спрямування в слов'янських мовах на сучасному етапі їхнього розвитку з огляду на його значно меншу представленість не привертає такої уваги славістів, як тенденції до аналітизму (дослідники сучасних слов'янських мов відзначають у цьому зв'язку насамперед зростання дії різних способів слово- і основоскладання та абрєвіації: див., зокрема, [3, с. 20–21], а також один з різновидів перфективізації двовидових дієслів: див. про це п. 3.3.1 [20, с. 320–321]).

1. Морфологія.

1.1. Іменники. Основні процеси синтетизації граматичних форм іменника відбуваються на рівні словозміни / формотворення. Це:

1) певні тенденції (як уже кодифіковані, так і некодифіковані) переходу до відмінювання іменників, які досі в “офіційній” літературній мові вважалися / вважаються невідмінюваними:

а) іншомовних іменників на *-о*: *авто*, род. *авта* і т. д., мн. *авта*, род. *авт* і т. д.; *сто єврів* і т. д.; *псевдо*, ор. *під псевдом* і т. д. (власне, цей іменник і був актуалізований під впливом західноукраїнської та діаспорної мовних практик саме з такими граматичними особливостями), з *Торонта*; розширення обсягу відмінювання слов'янських власних назв на *-о*: *Тіто* – род. *Тіта* і т. д. [27, с. 104], *Брно* – род. *Брна* [25];

б) західнослов'янських топонімів у формах сер. р. і множини з кінцевим *-е*, які в самих відповідних мовах та в розмовній мові місцевого українського населення по обидва боки кордонів є відмінюваними (в українізованій формі): *Закопане*, род. *Закопаного* і т. д. [27, с. 11]; *Кошице*, *Лідиче* – невідм. [27, с. 116], але: *Кошиці*, мн., *Лідичі*, мн. – род. *Кошиць* і т. д. [28, с. 181];

в) у деяких інших випадках (у словах іншомовного походження): “українські *мас-медії*”, у *медіях* і под. – у конкуренції з *мас-медіа*, *медіа*, мн., невідм.; щодо деяких іменників з кінцевим *-і* іноді спостерігається тенденція (в дусі “народної етимології”) сприймати їх як множинні відмінювані форми: “у євреїв (*ашкеназів*)” (Критика, 2009, ч. 7-8, с. 15); *івасі*, *-ів* [25], *мюслі*, *-ів* [23];

2) активізація вживання безприйменникових форм ор. в. у просторовому (“спідниця волочилася *землею*”, “подорож *замками Європи*”), часовому (“*Останніми роками* виробництво [...] зросло”. – Голос України, 8.08.2013, с. 4) значеннях і в значенні засобу дії (“*дізнатися телефоном*”, “*секс телефоном*”), форм род. в. у часовому значенні (“*Минулих виборів* ці штати підтримали Буша”. – Т/к “24”, 2.11.2008) – з відповідним обмеженням при цьому вживання форм місц. в. з прийменником *по* і знах. в. з прийменником [див. докладніше: 14, с. 98–100];

3) певні тенденції до обмеження семантичного синкретизму відмінкових форм:

а) прагнення до розподібнення форм род. і дав. в. для певних структурних груп іменників III і IV відмін (прихильники таких змін висувають при цьому крім нормотворчого фактора – необхідності відновлення справжніх українських форм – також потребу в деомонізації зазначених форм) – з поверненням (за нормами, зокрема, “Українського правопису” 1928 р.: див. [26]) для форм род. в. флексії *-и* замість нормативної *-і*: *крови*, *любви*, *соли*, *осени*, *вісти*, *смерти* та ін. (ця ініціатива вже закріпилася в титулуванні предстоятеля Української православної церкви Київського патріархату: патріарх Київський і всієї *Руси-України*); *вимени*, *імени*, *племени*, *тімени* [див.: 28, с. 120, 122];

б) активізація вживання форм кл. в. (у тому числі із закріпленням цього в останній редакції чинного правопису: [27]) з відповідним обмеженням при цьому вживання в позиції звертання форм наз. в., яке протягом останніх десятиліть до початку 90-х років набувало дедалі більшого поширення;

в) розширення вживання в род. в. мн. іменників чол. р. на приголосний флексії *-ів* замість нульової флексії, тотожної з формою наз. в. одн.: наприклад, *партизанів*, *солдатів*, *амперів*, *каратів* (пор., наприклад, з одного боку, [22], а з другого, – [25]).

1.2. Прикметники та похідні від них прислівники. Тут слід відзначити активізацію вживання і творення синтетичних форм ступенів порівняння (у тому числі від відносних прикметників і пасивних діеприкметників) у конкуренції з аналітичними формами: *вдаліший*, *властивіший*, *ринковіший*, *довготерміновіший*, *захищеніший*; *найвидовищніший*, *найкорумпованіший*; *найтевніше* – від прислівника *певно* (*певне*) у значенні вставного слова: “*Найтевніше*, винуватцем аварії є машиніст електрички” (т/к “Студія 1+1”, ТСН, 10.03.2011).

1.3. Числівники. У межах цієї частини мови активізувалося вживання (насамперед у мові ефірних ЗМІ) кількісних числівників при назвах осіб і взагалі істот у позиції знах. в., згідно з приписами нормативних граматики і правопису, у формах саме цього відмінка: “зарахувати *двадцятьох трьох* студентів”, хоча в живій мовній практиці досить вільно використовують і форми, спільні з наз. в. (“зарахувати *двадцять три* студенти”, а в усній мові навіть “зарахувати *двадцять трьох* студентів”). Ця тенденція захоплює й парадигми відмінювання тих числівників: *сорок, дев'яносто, сто, двісті – чотириста, п'ятсот – дев'ятсот*, щодо яких нормативні джерела передбачають для знах. в. відступи від загального правила узгодженості їх з належністю поєднаних з ними іменників до категорій істот або неістот [див.: 27, с. 85]. Наприклад: “Вони вбили *ста сорока* двох людей” (“Студія 1+1”, ТСН, 2.06.2013), “Наразі звільнили від кримінальної відповідальності *трьохсот дев'яноста* осіб” (т/к “24”, “Новини”, 9.03.2014).

1.4. Займенники. Тут можна відзначити посилення тенденції в межах присвійних займенників до обмеження у вжитку форми 3-ої особи *їх*, яку нерідко кваліфікують при цьому як очевидний росіянізм, на користь *їхній* (див., наприклад: [2, с. 120; 16, с. 123])¹. Форма *їх* стала витіснятися – з явно логічно не вмотивованою заміною на *їхній* – навіть у позиції род. в. об'єктного, який, як відомо, відповідає на питання “кого? чого?”, а не “чий?”, наприклад: “Українська РСР забезпечує примноження і збереження фондів і пам'яток української мови [...], а також *їхню охорону та використання*” (Закон Української РСР “Про мови в Українській РСР”, стаття 7, 1989 р.), “на шляху до *їхнього поглинання*” (ж. “Мовознавство”, 2010, № 6, с. 19), “політика великих держав щодо малих, спрямована на *їхнє економічне завоювання*” (пор. логічно цілком обґрунтоване вживання цього займенника в позиції род. в. суб'єктного: *їхнє завоювання* – у значенні “те, що вони завоювали”).

1.5. Дієслова. У межах цього лексико-граматичного розряду привертають увагу такі явища, як:

а) активізація вживання в дієсловах недок. виду синтетичних форм майбутнього часу – у конкуренції з аналітичними формами. Наприклад, у перекладі російських теле- і кінофільмів (у титрах): рос. “Будешь выздоравливать” – укр. *Видужуватимеш*, рос. “Будешь расстреливать?” – укр. *Розстрілюватимеш?* (“Студія 1+1”, т/ф “Штрафбат”, 9.05.2005); рос. “Мы не будем торговаться” – укр. “Ми не *торгуватимемося*” (т/к “Новий”, рос. т/ф, 2008 р.);

б) активізація закликів до уникання у вжитку аналітичної форми наказ. сп. на зразок *давайте поговоримо (поміркуємо і т. ін.)* як російської за походженням і до вживання замість неї форми 1 ос. мн. наказ. сп.: *поговорім(о), поміркуймо і т. ін.* [див., наприклад: 3, с. 88–89].

2. Синтаксис. На рівні синтаксису словосполучення різною мірою стали помітнішими такі тенденції:

1) активізація словосполучень з узгодженими (тобто змінними) означеннями – у конкуренції зі словосполученнями з неузгодженими (тобто незмінними) означеннями та додатками, що зумовлюється, з одного боку, посиленням напливу колоквіалізмів і професіоналізмів до складу літературної мови в загальному контексті її дальшої демократизації та відповідними впливами з боку англійської мови (це явища, що мають ті чи інші паралелі в інших сучасних слов'янських мовах), з другого, – тенденціями до її дальшої “націоналізації”;

а) словосполучень з означеннями, утвореними шляхом суфіксації від відповідного іменника [див. докладніше: 15, с. 94–95] або метонімічного зміщення прикметника: *владні структури (органи)*, тобто *структури (органи) влади; безпекова політика*, тобто *політика (спрямована на досягнення / забезпечення) безпеки* (пор. англ. *securitypolicy*); розм. *гуманітарний віце-прем'єр-міністр*, тобто *віце-прем'єр-міністр з гуманітарних питань* (подібне явище у виразилося і в інших сучасних слов'янських мовах [див., наприклад, 19, с. 350; 9, с. 178]);

б) словосполучень з посесивними прикметниками (див. п. 3.2), а також із займенником *їхній* (див. п. 1.4);

2) у загальних межах транзитивізації дієслів – увиразнення переходів від применникового до безприменникового вживання: *інвестувати* [кошти і т. ін.] в Україну – *інвестувати Україну*; помітна активізація перехідного вживання дієслів *голосувати* / *проголосувати*: “голосувати першу пропозицію, законопроект, кандидатуру NN”, яке було наявне й давніше, але в радянський час стало поступатися у функціонуванні перед уживанням їх з применником *за* (*голосувати за* кого, що) (пор. подібне явище в інших сучасних слов’янських мовах: [1, с. 524–525]).

3. Словотворення.

3.1. Іменники. Тут можна відзначити такі явища, як:

1) тенденції, спрямовані на забезпечення осіб жіночої статі їхніми “власними” (“жіночими”) найменуваннями, відмінними від відповідних назв осіб чоловічої статі (така практика спирається як на міркування прескриптивно-пуристичного характеру, так і на рекомендації активізованого в цей період в Україні гендерно-феміністичного руху):

а) різка активізація процесів словотвірної фемінізації – уживання і творення суфіксальних дериватів на позначення осіб жіночої статі за родом занять і соціальним статусом, похідних від назв осіб чоловічої статі: *президентка, дипломатка, кандидатка, кікбоксерка, кілерка, державниця, драматургиня* та ін. [див. докладніше: 15, с. 103–116], що має своїм наслідком відповідне звуження явища синтаксичної фемінізації. Активізація вживання суфіксальних фемінітивів відбувається також при позначенні неживих понять – у функції прикладки при іменниках жін. р.: “Партія “Удар” зняла з передвиборчих перегонів своїх кандидатів і очікує цього від партій-партнерок” (т/к СТБ, “Вікна”, 15.10.2012);

б) значно менша активізація вживання і творення корелятивів жін. р. від субстантивованих прикметників чол. р. цієї ж тематичної сфери: “молода *вчена* з України” (Київ. відомості, 5.08.2009), “теорія австралійської *вченої* А. Вежбицької” (ж. “Мовознавство”, 2011, № 3, с. 34), “Племінник Ганни Герман тягав *слідчу* за волосся” (Високий Замок, 26.07.2012, с. 1), “Завжди веселу і закохану в життя *поліцейську* колеги завжди пам’ятатимуть” (т/к ICTV, “Факти”, 27.07.2016), “У Києві збили *патрульну*” (т/к “Еспресо”, 18.07.2016);

2) у віддієслівних іменниках зі значенням дії – активізація тенденцій до чіткішого їх розмежування:

а) за значенням завершеності / незавершеності дії: *замикання* (в електромережі) – *замкнення, очолювання – очолення* і под. [див. докладніше: 15, с. 216–220];

б) за значенням завершеного процесу / його наслідків: *відновлення – віднова, словосполучення* (процес) – *словосполука* (мовна одиниця) [див. докладніше: 15, с. 220–221];

3) повніша вербалізація (“ослівлення”) а) ініціальних абревіатур [див. докладніше: 15, с. 94] і б) перших (незмінних) компонентів складених слів – з набуттям ними ознак відмінюваних слів: а) *віп* (“дружини та дочки наших *віпів*”), *есемес* (“розсилати *есемеси*”), *піар, хайтек* – англ. *Ni-Tech* (“досягнення, виставка *хайтеку*”); б) *компакт* – від *компакт-диск, секунд* – від *секонд-хенд, топ* – від низки юкстапозитивів на зразок *топ-новина, топ-тема* і под. (“журнал вийшов у *топи* новин”);

4) рух у напрямі ширшого впровадження в мовну практику деяких однослівних номінативних моделей (з тим чи іншим орієнтуванням, зокрема, на мовну практику 20-х років та на західноукраїнську й діаспорну практики, а через їх посередництво – й на західнослов’янські мови, де такі моделі ширше або й широко представлені) – у конкуренції з відповідними достатньо поширеними тепер в “офіційній” літературній мові типами номінативних словосполучень (спільними, зокрема, з російською мовою):

а) замість атрибутивних словосполучень зі значенням підприємств, закладів і т. ін. відповідного профілю (з іменниками *завод, фабрика, майстерня* і т. ін.) – іменникові номінації

із суфіксом *-ня*: *кравечня, меблярня, нафтопереробня, ткальня, тренажерня* – замість *швейна (швацька) фабрика (майстерня), меблева фабрика, нафтопереробний завод, ткацька фабрика, тренажерний зал* (зокрема, у мовній діяльності програми “Вікна” на т/к СТБ);

б) замість атрибутивних словосполучень з іменником *плата* – субстантивовані прикметники сер. р., тобто модель, віддавна відома в народній мові: відроджений у вжитку субстантиват *комірне*, який уже нерідко можна почути в теле- і радіоэфірі замість *квартирна плата*; деякі інші подібні випадки, які лишаються поки що тільки рекомендаціями: рос. *пословная, поштучная, сдельная плата* – укр. *відслівне, відштучне, відрядне* [16, с. 328];

в) замість атрибутивних словосполучень з іменником *справа* в позначеннях тих чи інших сфер діяльності: *банківська, гірнична, музейна, шкільна справа* – суфіксальні іменники сер. р. з абстрактним значенням *банківництво, гірництво, музейництво, шкільництво* (пор., наприклад, п. *bankierstwo, gurnictwo* і под.) [див. докладніше: 15, с. 136–137].

3.2. Прикметники. У межах цієї частини мови відбувається активізація:

1) уживання і творення присвійних прикметників (крім орієнтування на мовну практику до початку 30-х років XX ст. і сучасної західної діаспори, тут можливий вплив з боку сусідніх чеської і словацької мов, а тепер також й англійської мови) – у конкуренції з формами посесивного генітива: “*офіціантова розгубленість*”, “*усупереч авторчиній волі*” (Критика, 2005, ч. 5, с. 21), “*Сизоненкова рецензія на Дроздове інтерв’ю*” (Я. Ярош. – Літ. Україна, 17.09.1998) (див. докладніше: [15, с. 171–173]; пор. подібну активізацію таких конструкцій у сучасній білоруській мові: [11, с. 232]);

2) творення суфіксальних відносних прикметників від іменникових основ іншомовного походження – а) від невідмінюваних іменників на *-о* та незмінюваних прикметників і б) від незмінюваних перших компонентів складених слів (з атрибутивним або, рідше, об’єктним значеннями) та окремих префіксів [див. докладніше: 15, с. 95]:

а) *ембарго – ембарговий, євро – євровий (євровий рахунок у банку, 100-єврова банкнота), індиго (діти індиго) – індиговий (індигові діти)*; сленг. “*фільм – супер*” – *суперовий фільм* (уже з похідним прислівником *суперово*);

б) *онлайн-режим, онлайн-словник* і т. ін. – *онлайновий (режим, словник* і т. ін.); *прайм-тайм (прайм-час), прайм-продукт, прайм-новини* і т. ін. – *праймовий (час, телесеріал, випуск новин* і т. ін.); *прайс-лист, прайс-огляд* і т. ін. – *прайсовий (лист, огляд, бюлетень* і т. ін.); *рок-музика, рок-музикант* і т. ін. – *роковий (музика, музикант* і т. ін.); *скайп-зв’язок, скайп-конференція* і т. ін. – *скайповий (зв’язок, дзвінок, телеміст* і т. ін.); *топ-тема, топ-пісня, топ-політик* і т. ін. – *топовий (тема, пісня, політик* і т. ін.). Ця тенденція реалізується, з одного боку, в розмовній та професійній мові й має ті чи інші конкретні паралелі насамперед в інших східнослов’янських мовах (*компакт-пудра, компакт-диск – компактна пудра, компактний диск; реаліті-шоу* як телевізійний жанр – розм. *реальне шоу*), з другого, – під впливом мовної практики західної української діаспори (*бізнес-інтереси – бізнесові інтереси, прес-конференція – пресова конференція* і под.) [див. докладніше: 15, с. 161] і може мати відповідники передусім у польській мові.

3.3. Дієслова.

3.3.1. Тенденції до структурного розподібнення двовидових дієслів [див. докладніше: 15, с. 179–197]. В основі їх активізації в сучасній українській мові лежать чинники, з одного боку, власне номінативно-семантичного плану – прагнення до досягнення одно-однозначної відповідності між планом змісту і планом вираження мовних одиниць (кожне значення має співвідноситися тільки з однією й тільки його “власною” формою, і кожна форма має співвідноситися тільки з одним значенням), а з другого, – кодифікаційно-пуристичного характеру, оскільки українській мові, на переконання певних кіл мовного соціуму, не властива така граматична категорія, як двовидові дієслова, і їхня наявність підтримується в її структурі тільки іншомовними впливами (насамперед, зрозуміло, з боку російської мови). Це:

1) тенденції до префіксальної перфективації двовидових дієслів:

а) моделі, що виникають під дією першого з названих вище факторів – прагнення мовців до чіткішого вираження завершеного характеру позначуваної дії (передусім у розмовній мові, у професійному слововжитку, нерідко – з конотаціями бюрократично-чиновницького “жargonу”, часто з відповідниками в російській, а також у білоруській мовах [див.: 6, с. 183; 7, с. 68]): з префіксом з (зі, с)-: *заранжувати* (“До альбому ввійшло тринадцять пісень, *заранжував* їх відомий композитор і піаніст”. – Експрес, 13.07.2000), *зісканувати*, *спозиціонувати*, *сформатувати* та ін.; з префіксом за-: *заархівувати* (інформ.), *заметувати* (законопроект), *зазомбувати*, *заквотувати*, *замотивувати* (“матеріально *замотивувати* виробника”), *застабілізувати* (ситуацію, ціни), *застандартизувати* (нову номенклатуру виробів, термінологію) та ін.; з префіксом від-: *відкоментувати* (подію, ситуацію, промову), *відрекламувати* (товар), *відреконструювати* (житловий фонд), *відреформувати* (армію), *відсканувати*, *відфіксувати* (ситуацію), *відформатувати* (інформ.) та ін.; з префіксом про-: *проанкетувати*, *проанонсувати*, *пробойкотувати* (“*пробойкотувати* Олімпійські ігри”), *продекларувати* (доходи, товар на митниці, права, свою позицію, пор. *задекларувати*), *продіагностувати*, *проінвестувати* (проект, будівництво), *проіндексувати* (заробітну плату, пенсії), *прокредитувати* (проект, будівництво), *пролобіювати*, *прорекламувати*, *просканувати* (пор. *відсканувати*), *проспонсорувати*, *простимулювати* (“Я мрію, що колись прийде людина і бодай з допомогою хабарів *простимулює* наших депутатів заборонити ті ж вбивчі трансжири”. – Україна молода, 28.03.2013, с. 11), *протестувати* (препарат – док. до *тестувати*), *профінансувати* та ін.;

б) моделі, що виникають передусім, очевидно, під дією другого з цих факторів – прагнення не просто до семантично точнішої номінації, а насамперед до більш “української” форми (такі одиниці часто мають паралелі в польській мові, вони помітно ширше простежуються в західноукраїнських ЗМІ, у мовленні представників цього регіону, поширюються також через видання з української діаспори; одні з поданих нижче прикладів є абсолютно новими, інші ж – актуалізованими в сучасній мовній практиці на основі практики до початку 30-х років): з префіксом з (с)-: *зактивізувати* (“Водночас *зактивізувалися* спроби дискредитації української мови”. – Літ. Україна, 2.12.1999, с. 2), *збойкотувати* (“Борис Єльцин *збойкотував* мадридський саміт”. – Високий Замок, 11.07.1997), *здевальгувати* (гривню), *здезорієнтувати*, *здекваліфікувати*, *здемократизувати*, *здемобілізувати*, *здемонтувати*, *здисциплінувати*, *здіференціювати*, *зідеалізувати*, *злібералізувати*, *злокалізувати*, *змаргіналізувати*, *змілітаризувати*, *зmodernізувати*, *знейтралізувати*, *зратифікувати*, *зреабілізувати*, *зревізувати*, *зретушувати*, *зукраїнізувати*, *зуніфікувати*, *сканіталізувати*, *скартографувати*, *скласифікувати*, *скодифікувати*, *сконтролювати*, *спрезентувати* (“Ще один виходець із Гірського *спрезентував* односельцям комп’ютер”. – Високий Замок, 25.06.2003), *спродукувати*, *спропагувати* та ряд ін.; з префіксом за-: *заакцентувати* (увагу), *заанонсувати* (“[...] всі артисти у своїх афішах повинні вказувати, співатимуть вони вживу на *заанонсованому* концерті чи під фонограму”. – Україна молода, 6.12.2001), *задекларувати* (свою позицію), *заініціювати* (“Всеукраїнська хвиля, *заініційована* й організована галичанами, не була однаково тугою й міцною по всій Україні”. – Просвіта, Львів, 20.01.1996), *заманіфестувати* (“[...] спираючись на довір’я до Вас (Віктора Ющенка. – О. Т.) українського народу, *заманіфестоване* у виборчій кампанії, [...] Ви збільшите [...]”: М. Плав’юк. – Укр. слово, 4.04.2002); з префіксом у-: *удokumentувати*, *уconstитувати*, *уcтабілізувати* (“Літературна мова вже *уcтабілізувалася*”. – Мовознавство, 1992, №3, с. 68) (пор. п. *udokumentować*, *ikonstytuować*, *ustabilizować*), *устандартизувати* (УОС-09); з префіксом ви- (рідковживані): *вигенерувати*, *виделегувати*, *виексплуатувати*, *виемігрувати* (пор. п. *wygenerować*, *wydelegować* і под.);

2) тенденції до суфіксальної імперфективації двовидових дієслів – вираження значення недок. в. у двовидових дієсловах переважно іншомовного походження із суфіксом -ува (юва)- за допомогою суфікса -овува- (пор. уже давно наявні форми на зразок *арештовувати*,

заарештовувати, заоренодувати, організувати, зорганізувати, дезорганізувати, евакуйовувати, сформувати та багато ін.), які посилювалися, з одного боку, в загальному контексті демократизаційних процесів у мові (зокрема, одиниці розмовного, професійного слововжитку стали частіше вживатися в публічних сферах спілкування, сміливіше фіксуватися в загальноновних довідниках), з другого, – як один із наслідків ослаблення підсвідомої або й цілком свідомої орієнтації як мовців, так і мовознавців (словниківів, граматистів) на російську мову, у якій у зв'язку з певними структурними особливостями її суфіксальної системи цей процес виявляється значно менш виразно. Наприклад: *автоматизувати, адаптувати* (“властивість *адаптуватися* до різних умов” – Експрес, 16.01.2014, с. 4), *акліматизувати, акредитувати, активізувати, актуалізувати, ампутувати, анексовувати, анулювати, апробувати, асимільувати, асоційувати, атестувати, госпіталізувати, дезорієнтувати, декриміналізувати* (“Ніхто не збирається *декриміналізувати* статті, за якими засуджена Юлія Тимошенко”. – Україна молода, 2.02.2012, с. 8), *демобілізувати, демонтувати, деморалізувати, денаціоналізувати, дестабілізувати, детінізувати* (“Якщо підприємство *детінізує* зарплатню [...]”: з прес-конференції прем'єр-міністра України А. Яценюка 30.12.2014 р.), *дискваліфікувати, диспансеризувати, ідентифікувати, ізолювати* (“– Гадаю, маніяків не треба *ізолювати* на 50 років, як роблять в Америці”. – Київ. відомості, 27.06.2003, с. 10), *інтегрувати, комерціалізувати* (“[...] а чи правильним буде цей крок, чи не занадто *комерціалізується* курорт?”: О. Дорофтей. – Високий Замок, 3.08.2006), *компенсувати, консолідувати* (“Фігура прем'єр-міністра України повинна *консолідувати* націю”: [Із інтерв'ю з Президентом України Віктором Ющенком]. – СТБ, “Вікна”, 12.07.2006), *конфіскувати, легалізувати* (“Кошти *легалізувалися* через підставних осіб”), *ліквідувати* (“Президент України... утворює, реорганізовує та *ліквідує* [...] міністерства та інші центральні органи [...]” – Конституція України, стаття 106), *локалізувати, матеріалізувати, мобілізувати, модернізувати* (“За роки незалежності України більшість підприємств не *модернізували* систему очищення викидів у повітря”. – Газета по-українськи, 29.10.2013, с. 20), *монополізувати, націоналізувати, нейтралізувати, нормалізувати, окупувати* “здійснювати окупацію”, *оптимізувати, орендовувати, паралізувати, популяризувати* (“*Популяризувати* сталінізм Медведчуку допомагає цікава організація [...]”. – Експрес, 14.03.2013, с. 5), *приватизувати, ратифікувати* (“Комітет у закордонних справах рекомендував парламенту не *ратифікувати* угоду”: Україна молода, 6.05.2010), *реабілітувати, реалізувати, реанімувати, реквізувати, реставрувати* (“Церкву за цей час *реставрували* тільки один раз”. – “Студія 1+1”, ТСН, 21.11.2003), *русифікувати, стабілізувати, узурпувати, українізувати* (“Ректори [...] не збираються *українізувати* вищі навчальні заклади в Харкові”. – Слово Просвіти, 7.04.2005, с. 6), *уніфікувати* (“Написання таких слів не варто *уніфікувати* насильно”. – Літературна Україна, 21.01.1993, с. 1), *утилізувати* та ін.

3.3.2. Тенденції до ширшого впровадження певних однослівних номінативних моделей – у конкуренції з відповідними типами словосполучень:

а) замість об'єктних словосполучень “дієслово *займатися* + іменник у формі ор. в.” зі значенням відповідного заняття (*займатися торгівлею, рибальством, столяруванням* і т. ін.) – дієслівні номінації, похідні від відповідних назв заняття і самого діяча (*торгувати, рибалити, столярувати* і т. ін.);

б) замість словосполучень “дієслово *робити /зробити* + прикметник у формі ор. в.” зі значенням дій, спрямованих на надання або набуття / позбавлення відповідної ознаки, – дальше розширення обсягу моделей дієслівних номінацій з префіксами відповідно *у-* / *уне-* (це частини відповідних конфіксів), уже наявних в інвентарі української літературної мови [див. докладніше: 15, с. 197–199]: *удоступнити, уреальнити, унедійснити, унещасливити*

та под. Ці словотвірні типи мають цілком очевидні паралелі з польською мовою, де вони є значно продуктивнішими (пор. застереження проти таких дієслів з *уне-* як небажаних полонізмів в І. Огієнка: “*Унеможливити* – новотвір на польський взір [...], ліпше – зробити неможливим”; “*Унещасливити* [...], ліпше – зробити нещасливим” [21, с. 421]).

4. Лексико-фразеологічний рівень. У плані більшої органічності для української мови саме синтетичних найменувань порівняно з аналітичними особливу увагу у відповідних зацікавлених колах привертає модель з “розщепленими присудками”. Ідеться про дієслівно-іменникові словосполучення, поширені передусім у книжних стилях (офіційно-діловому, науковому, публіцистичному), – з іменниками, переважно віддієслівними або просто спільнокореневими з відповідними дієсловами, і певними допоміжними дієсловами досить широкого значення (*брати / взяти, давати, вести, мати, робити, чинити, здійснювати* та ін.), замість яких нерідко рекомендують уживати однослівні найменування: замість *брати під сумнів, давати пораду, вести боротьбу, здійснювати (проводити) аналіз (займатися аналізом), робити (чинити) вплив, тримати під контролем* і под. – *сумніватися, радити, боротися, аналізувати, впливати, контролювати* та ін. [див., наприклад: 8, с. 32; 10, с. 203–205; 17, с. 476–477]. Слід, звичайно, зауважити при цьому, що подібні звороти фіксуються ще з перших пам’яток української мови (наприклад, у староукраїнській книжній мові: *чинити жалобу, чинити кривду, чинити діл* – ділитися, *чинити мир* – миритися та ін. [24, с. 541–542]), вони відомі в народно-розмовній мові, причому це не тільки фразеологізовані звороти з елементами образності на зразок *брати / взяти гору, вести перед*, а й звичайні номінативні: *брати опрощення* – прощатися (переважно з покійником), *брати шлюб, вести лік* – лічити, *вести мову* – говорити, *вести розмову* – розмовляти, *ганьбу давати* – ганити, *давати поруку* – ручатися, *мати надію* – надіятися, *складати присягу* – присягати і под.

Особливості української мови щодо реалізації тенденцій до синтетизації можна, як уже відзначалося вище, пояснити насамперед активізацією прескриптивних чинників – загостренням уваги мовного соціуму в цей період до тих маркерів її структури, які вирізняють її на фоні однієї із сусідніх слов’янських мов – російської (пор. висновок про повніший синтетизм структури української, як і білоруської, мови порівняно з ширше вираженим аналітизмом російської мови [5, с.197–201; 4, с. 208]), що мала й продовжує мати особливо потужний вплив на українську, і які протягом останніх століть поступово дезактуалізувалися на користь спільних рис з російською мовою (пор. подібні явища в сучасній білоруській мові). Якщо тенденції до аналітизації наростали в структурі української мови, як і інших слов’янських, поступово і в описуваний період за наявності сприятливих соціальних і соціолінгвістичних чинників лише значно інтенсифікувалися, то переважна більшість виявів руху в напрямі посилення синтетизму стала розвиватися від початку 90-х років.

ПРИМІТКИ

¹ Пор., з іншого боку, припущення щодо російського походження стосовно саме форми *їхній*, яка з’явилася, цілком можливо, не без впливу з боку російської народної мови [13, с. 47; 18, с. 260]. Пор. у російському просторіччі в межах усієї парадигми особових займенників 3-ої особи: *он – его, ево(й)ный, она – ел, ейный, они – их, ихни(ы)й* (в українській народній мові в межах цієї моделі можна відзначити ще тільки форму *всіхній*). У білоруській мові, де така модель присвійних займенників також представлена ширше, ніж в українській, у практиці певних друкованих видань з 90-х рр. відзначається тенденція до витіснення форм род. в. *яго, яе, іх* формами *ягоны, ейны, іхні(ы)*, у тому числі і в позиції род. в. об’єктного [11, с. 232].

ЛІТЕРАТУРА

1. Бъчваров Я. Динамика и иновации в българския и чешкия синтаксис през 90-те години на ХХ век / Я. Бъчваров // *Litterascriptamanet* : Сб. в чест на 65-годишнината на проф. д.ф.н. Василка Радева. – София : Св. Климент Охридски, 2005. – С. 521–528.

2. Волощак М. Довідник з українського слововживання : За матеріалами засобів масової інформації / Марія Волощак. – К. : Просвіта, 2003. – 2-е, доп. вид. – 160 с.
3. Гутшмидт К. Общие тенденции и специфические формы их представления в современных славянских языках / К. Гутшмидт // *Jazykovednэ iasopis*. – 1998. – Roи. 49, № 1–2. – S. 15–26.
4. Затовканюк М. К вопросу о микротипологии восточнославянских языков / М. Затовканюк // *Slavia*. – 1968. – Seљ. 2. – С. 203–209.
5. Затовканюк М. До типологічного профілю української мови / М. Затовканюк // *Slavia*. – 1991. – Seљ. 2. – С. 197–201.
6. Земская Е.А. Активные тенденции словопроизводства / Е.А. Земская // *Русский язык / Под ред. Е. Н. Ширяева*. – Opole : Un-tOpolski, 1997. – С. 167–201.
7. Лукашанец А. Тэндэнцыя да нацыян алізацыі ў рускай, беларускай і ўкраінскай мовах / А. Лукашанец // *Słowotwórstwo / Nominacja [Komparacja współczesnych języków słowiańskich] / Red. nauk. I. Ohnheiser*. – Opole : Un-t Opolski, 2003. – С. 137–151.
8. Непийвода Н.Ф. Сам собі редактор : Порадник з української мови / Н.Ф. Непийвода. – К. : Укр. книга, 1996. – 238 с.
9. Нешименко Г.П. Импульсы динамики литературной нормы в современных славянских языках / Г.П. Нешименко // *Möglichkeiten und Grenzender Standardisierungslavischer Schriftsprachenin der Gegenwart – K. Gutschmidt (Hrsg.)*. – Thelem, 2002. – С. 164–178.
10. Погиба Л.Г. Складання ділових паперів : Практикум / Л.Г. Погиба, Т.О. Грибіниченко, М.П. Баган. – К. : Либідь, 2002. – 240 с.
11. Садоўскі П. Інавацыі 90-х гадоў у мове беларускіх недзяржаўных выданняў // *Беларуская мова: шляхі развіцця, кантакты, перспектывы* / П. Садоўскі. – Мінск : Беларускікнігазбор, 2001. – С. 222–234.
12. Сербенська О., Волощак М. Актуальне інтерв'ю з мовознавцем : 140 запитань і відповідей / Олександра Сербенська, Марія Волощак. – К. : Просвіта, 2001. – 208 с.
13. Сулима М. Українська фраза / Микола Сулима. – Х. : Рух, 1928. – 97 с.
14. Тараненко О.О. Сучасні тенденції до перегляду нормативних засад української літературної мови і явище пуризму (у межах граматичних категорій іменника) / О.О. Тараненко // *Мовознавство*. – 2005. – № 3–4. – С. 85–104.
15. Тараненко О.О. Актуалізовані моделі в системі словотворення сучасної української мови (кінець XX – початок XXI ст.) / О.О. Тараненко. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2015. – 248 с.
16. Тетерятник В. Більше ніж правопис / Валерій Тетерятник. – К. : Мислене древо, 2008. – 359 с.
17. Українська ділова мова : Практичний посібник на щодень / За ред. М. Д. Гінзбурга. – Х. : Торгсінг, 2003. – 592 с.
18. Шерех (Шевельов) Ю. Нарис сучасної української літературної мови / Юрій Шерех. – Мюнхен, 1951. – 402 с.
19. Gutschmidt K. Типологічни тенденции / К. Gutschmidt // *Słowotwórstwo / Nominacja [Komparacja współczesnych języków słowiańskich] / Red. nauk. I. Ohnheiser*. – Opole : Un-t Opolski, 2003. – С. 339–355.
20. Ohnheiser I. Системно-структурные тенденции // *Słowotwórstwo / Nominacja [Komparacja współczesnych języków słowiańskich] / Red. nauk. I. Ohnheiser*. – Opole : Un-t Opolski, 2003. – С. 317–338.

СПИСОК ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ І ПРАВОПИСІВ

21. Огієнко І. Український стилістичний словник / Іван Огієнко. – Л., 1924. – 496 с.
22. Орфографічний словник української мови / С.І. Головащук, Т.В. Зайцева, І.С. Назарова, М.М. Пешак, В. М. Русанівський. – К. : Наукова думка, 1975. – 856 с.

23. Російсько-український словник / За ред. В.В. Жайворонка. – К. : Абрис, 2003. – 1424 с.
24. Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.: В 2 т. – К. : Наукова думка. – Т. 1. – 1977. – 632 с.; Т.2. – 1978. – 592 с.
25. Український орфографічний словник / За ред. В.Г. Скляренка. – К. : Довіра, 2009. – Вид. 9-е, переробл. і доп. – 1011 с.
26. Український правопис. – Х. : Державне вид-во України, 1928. – 97 с.
27. Український правопис. – К. : Наукова думка, 1993. – 238 с.
28. Український правопис: Проект найновішої редакції. – К. : Наукова думка, 1999. – 340 с.

Дата надходження до редакції 21.10.2016

LITERATURA

1. Вѣчваров Яа. Динамыка у уноватыу в бѣлгарскыя у чешскыя сынтаксыс през 90-те годны на КхКх век / Яа. Вѣчваров // Litterascriptamanet : Sb. v chest na 65-hodyshynata na prof. d.f.n. Vasyłka Radeva. — Sofyia : Sv. Klyment Okhrydsky, 2005. — S. 521—528.
2. Voloshchak M. Dovidnyk z ukrainskoho slovovzhyvannia : Za materialamy zasobiv masovoi informatsii / Mariia Voloshchak. — K. : Prosvita, 2003. — 2-e, dop. vyd. — 160 s.
3. Hutshmydt K. Obshchye tendentsyy u spetsyficheskye formy ykh predstavleniia v sovremennykh slavianskykh yazykakh / K. Hutshmydt // Jazykovedný časopis. — 1998. — Roč. 49, № 1—2. — S. 15—26.
4. Zatovkaniuk M. K voprosu o mykrotypolohyy vostochnoslavianskykh yazykov / M. Zatovkaniuk // Slavia. — 1968. — Seš. 2. — S. 203—209.
5. Zatovkaniuk M. Do typolohichnoho profilu ukrainskoi movy / M. Zatovkaniuk // Slavia. — 1991. — Seš. 2. — S. 197—201.
6. Zemskaia E.A. Актувные tendentsyy slovoproyzvodstva / E.A. Zemskaia // Russkyi yazyk / Pod red. E. N. Shyriaeva. — Opole : Un-tOpolski, 1997. — S. 167—201.
7. Lukashanets A. Тэндэнтсыя да натсыян ализаты і рускаі, беларускаі і ўкраінскаі movakh / A. Lukashanets // Słowotwórstwo / Nominacja [Komparacja współczesnych języków słowiańskich] / Red. nauk. I. Ohnheiser. — Opole : Un-t Opolski, 2003. — S. 137—151.
8. Nepyivoda N.F. Sam sobi redaktor : Poradnyk z ukrainskoi movy / N.F. Nepyivoda. — K. : Ukr. knyha, 1996. — 238 s.
9. Neshchymenko H.P. Умпульсы динамыкы lyteraturnoi normy v sovremennykh slavianskykh yazykakh / H.P. Neshchymenko // Möglichkeiten und Grenzender Standardisierungslavischer Schriftsprachenin der Gegenwart — K. Gutschmidt (Hrsg.). — Thelem, 2002. — C. 164—178.
10. Pohyba L.H. Skladannia dilovykh paperiv : Praktykum / L.H. Pohyba, T.O. Hrybinychenko, M.P. Bahan. — K. : Lybid, 2002. — 240 s.
11. Sadoŭski P. Inavatsyi 90-kh hadoŭ u move belaruskikh nedziaržaŭnykh vydanniaŭ // Belarускаia mova: shliakhi razvitsiia, kantakti, perspektyvy / P. Sadoŭski. — Minsk : Belaruskiknihazbor, 2001. — S. 222—234.
12. Serbenska O., Voloshchak M. Aktualne intervju z movoznavtsem : 140 zapytan i vidpovidei / Oleksandra Serbenska, Mariia Voloshchak. — K. : Prosvita, 2001. — 208 s.
13. Sulyma M. Ukrainska fraza / Mykola Sulyma. — Kh. : Rukh, 1928. — 97 s.
14. Taranenko O.O. Suchasni tendentsii do perehliadu normatyvnykh zasad ukrainskoi literaturnoi movy i yavyshe puryzmu (u mezhakh hramatychnykh katehorii imennyka) / O.O. Taranenko // Movoznavstvo. — 2005. — № 3—4. — S. 85—104.
15. Taranenko O.O. Aktualizovani modeli v systemi slovotvorennia suchasnoi ukrainskoi movy (kinets KhKh — pochatok KhKhI st.) / O.O. Taranenko. — K. : Vydavnychy dim Dmytra Buraho, 2015. — 248 s.
16. Teteriatnyk V. Bilshе nizh pravopys / Valerii Teteriatnyk. — K. : Myslne drevo, 2008. — 359 s.
17. Ukrainska dilova mova : Praktychnyi posibnyk na shchoden / Za red. M. D. Hinzburha. — Kh. : Torhsinh, 2003. — 592 s.
18. Sherekh (Shevelov) Yu. Narys suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy / Yurii Sherekh. — Miunkhen, 1951. — 402 s.
19. Gutschmidt K. Typolohychny tendentsyy / K. Gutschmidt // Słowotwórstwo / Nominacja [Komparacja współczesnych języków słowiańskich] / Red. nauk. I. Ohnheiser. — Opole : Un-t Opolski, 2003. — C. 339—355.
20. Ohnheiser I. Systemno-strukturnye tendentsyy // Słowotwórstwo / Nominacja [Komparacja współczesnych języków słowiańskich] / Red. nauk. I. Ohnheiser. — Opole : Un-t Opolski, 2003. — S. 317—338.

SPYSOK LEKSYKOHRAFICHNYKH DZHEREL I PRAVOPYSIV

21. Ohienko I. Ukrainskyi stylistychnyi slovnyk / Ivan Ohienko. — L., 1924. — 496 s.
22. Orfohrafichnyi slovnyk ukrainskoi movy / S.I. Holovashchuk, T.V. Zaitseva, I.S. Nazarova, M.M. Peshchak, V. M. Rusanivskyi. — K. : Naukova dumka, 1975. — 856 s.
23. Rosiisko-ukrainskyi slovnyk / Za red. V.V. Zhaivoronka. — K. : Abrys, 2003. — 1424 s.
24. Slovnyk staroukrainskoi movy KhIV—KhV st.: V 2 t. — K. : Naukova dumka. — T. 1. — 1977. — 632 s.; T.2. — 1978. — 592 s.

25. Ukrainskyi orfohrafichnyi slovnyk / Za red. V.H. Skliarenka. — K. : Dovira, 2009. — Vyd. 9-e, pererobl. i dop. — 1011 s.
26. Ukrainskyi pravopys. — Kh. : Derzhavne vyd-vo Ukrainy, 1928. — 97 s.
27. Ukrainskyi pravopys. — K. : Naukova dumka, 1993. — 238 s.
28. Ukrainskyi pravopys: Proiekt nainovishoi redaktsii. — K. : Naukova dumka, 1999. — 340 s.